

մեծօրը շարունակ առաջ է ընթացել, մնացել է միշտ նոյն կէտի վերա...

Իսկ ինչպէս ասում է երևելի զերմանացի բանաստեղծը:

Ինչ որ երեկ ճշմարտութիւն էր, դառնում է այսօր անճշմարտութիւն, ինչ որ օգտակար էր, դառնում է վնասակար, ինչ որ երեկ արդար էր, դառնում է այսօր անօրէն...

Այդ է պատճառը, որ բնագիտութիւնը դառնում է անողորմ քննիչ դիցաբան ու թեան, Ֆիզիոլոգիան քննիչ հոգեբանութեան, քաղաքական անտեսութիւնը քննիչ իրաւաբանութեան, ստատիստիկան քննիչ օրէնսդրութեան...

Եւ ճիշդ է, բնագիտական մեթոդը անհաշտելի թշնամի ճարտասանութեան...

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻԿՆ

Առաջարկում ենք մեր ընթերցողներին ուսուսաց «ԳՕՅԵՑ» (Գոյս) № 170 լրագրի յօդվածը, որի մասին յիշել ենք մեր լրագրի 43-րդ համարում:

Ներքայ տարւոյ սկզբին թիֆլիսում հաւաքված միջին կարգի ուսումնարանների ներկայացուցիչները ժողովուրդում, որի նպատակն էր վերաբնակել կովկասի ուսումնարանական մասը, ուրիշ հարցերի հետ, յարուցվեցաւ ուսումնարաններում տեղային լեզուների աւանդու խնդիրը:

«Կովկաս» լրագիրը իր ժամանակին հաղորդելով այդ ժողովրդի մասին, տեղիկացրեց, որ ժողովրդը վճռեց վերջնել տեղային լեզուների դասատուութիւնը, ի նկատի ունենալով, որ այդ ասարկաների համար հիմնաւոր պատրաստված ուսուցիչների պակասութիւնը:

Խօստովանում ենք, որ ժողովրդի մի այդպիսի վճռի պատճառների բացատրութիւնը դարձանք մեզ, և մենք մինչև անգամ իր երկայնիկ նորահաղորդած լուրի ստուգութեան մասին, եթէ աչքի առնալ չունենայինք նախ, որ այս հաղորդութիւնը եղել էր պաշտօնական լրագրի միջոցով, իսկ երկրորդ, որ մի այլ կողմից չէ հերքվեցաւ այդ տեղիկութիւնը, բացի լրագրական նամակագրութիւնների մի շարք, որտեղ ապացուցվում էր յայտնած պատճառի անհիմն լինելը:

Մենք չենք հերքում, որ ժողովրդի յայտնած պատճառ տեղական լեզուների վերջնելու մասին, առիթ կարող է առ զանազան հիմնաւոր հակաձայնութիւնների, որովհետև ժողովրդի վճիռը հիմնվում է այդ դէպքում, երկրորդական, մասնաւոր և բողոքովին պատահական հանդամանքների վերա: Անկարելի է չը համաձայնել, որ այդքան նշանաւոր չէ, կայ թէ չը կայ այս րօպէս հար յիշված լեզուները ուսումնարանի մէջ պահպանելու, այլ թէ որքան անհրաժեշտ է նրանց դասատուութիւնը և ինչ չափով պարտաւոր են արժեքի ուսումնարանները պահպանել և տարածել օտարազգիների մէջ իրանց մայրենի լեզուի ուսումը:

8. . . դիւրին մէջ լսելի էր լինում դասօրի և դուրնայի ձայներ: Գիւղացուց դէպքի վերայ փայլում էր ուրախութիւն: Եթէն օր, և եթէն դիւր հարսանիք պիտի լինէր:

— Ինչպէս բանաստեղծուցեալ Մահտեսի Հակոբ անուն էր դիւրացիներից մինը իւր մօտ կանգնած մարդուն: — Մէլքի պէս փեռայ գտաւ, ասում են յիսուս թեման ընչպէս էր ասել, մի փոխու եղն, մի փոխու զօմէչ է ստացել: Եւստով իւր համար դուրման կը սարքէ, կը վարէ կը հնձէ, և կապրէ. . .

— Իս էլ Աստուծոյ սաղկիւն է, Մարտիրոս արքեպ, նորա խօսքը կտրեց մի այլը. . . յախտը երբոր բերում է, ամէն բան էլ լինում է, բախտը երբոր գնում է, ամէն բան էլ տանում է. . .

— Բայց եղ լաւ է, որ մի աղջկայ համար այնքան արիւններ թափուց: Մէջ մտաւ մի այլը: — Օրհնած, մեզ ինչ. նորան պատասխանեց մի կարծիքի մարդ, եթէ այդ հարսանիքը չը լինէր, մենք դրտեղից մինչև եօթն օր, եօթն գիշեր կարող էիք առատ ուտել խմել և քէփ անել:

— Իչ դուռտ է, մէջ մտաւ մի գիւղացի երիտասարդ. բայց գիտե՞ք, Ալեքսանը ինչ տղայ էր. . . ամբողջ գիւղի ուրախութիւնն էր նա: Նրա դուրսութիւնը, նրա խաղ ասելը, նրա բանարութիւնը, ով ունի, ամէնի համար նա իւր գլուխը չէր ինձալ: Բայց մի այդպիսի բարի և քաջ տղայ մարդը հիմայ փտում է բանտի մէջ. . .

— Մարդի ճակատին ինչ որ գրված է էն իւրի, երիտասարդի խօսքը կտրեց մի ծերունի. — Աստ-

րանները պահպանել և տարածել օտարազգիների մէջ իրանց մայրենի լեզուի ուսումը:

Որպէս «պատասխան այդ հարցերին երևցան «Կովկաս» լրագրի մէջ անտարազգի յօդվածների մի շարք, որք միասին հրատարակվեցան առանձին տեսարանով, նոյնպէս առանց հեղինակի ստորագրութեան: Յիշեալ տեսարանը, — խօսելով ընդհանրապէս աղջկային անհատականութեան էութեան և մեծ ազդեցին միութիւնների կրթողական նշանակութեան մասին, — չէր դիպում ուղղակի կերպով ժողովրդում յարուցված հարցին, միայն այնպէս մերժում է նորան, որ շատ օգնում է հարցի վճռին: Գնելով իբրև խնդիր բացառիկ մշտական պատճառները կամ օրէնքները, որ տիրում են մարդկային հասարակութեանց զարգացման վերայ, հեղինակը խիստ յաջողաբար բացատրում է այն միտքը, որ փոքր աղջուկները, պատմական անհրաժեշտ պահանջների պատճառով, անխուսափելի կերպով, պէտք է խառնուին այն մեծ աղջուկների հետ միութեանց մէջ, որք ունեն կատարելագործում է կազմութիւնը, և շատ արագ լեզուի ազդի հետ, տեսարանը ցոյց է տալիս այն անբաժանելի հարակցութիւնը, որ կայ մի օր և իցէ հասարակական միութեան կամ կազմակերպութեան, և լեզուի, որպէս կրթողական գործիքի, կատարելագործում է աստիճանի մէջ, և դուրս է բերում այստեղից ստորագրեալ դերը տեղային լեզուների, որք անխախտ կերպով պէտք է խառնուին պետական լեզուների հետ, այսինքն ոչնչանան:

Գալով այդպիսի եզրակացութիւններին, հեղինակը բնականապէս հակառակում է ցնորքներին, «մանուկ Հայաստանի» կուսակցութեան, որ մտածում է Հայոց ազգի վերածնկութեան մասին: Այդ իսկ կուսակցութիւնը գլխաւորապէս ապրտամեցաւ կովկասեան ուսումնարաններում տեղային լեզուների դասատուութեան վերջնելու զգացման: Այդ մասնակի երևակայութիւնի գործիքին (Որքան) թիֆլիսում հրատարակուող «Կովկաս» լրագրին, խիստ բնական է, որ հանել չէին լինելու տեսարանի հիմնական դրոթիւնները, և այդ լրագիրը ջանք է գործ դնում հաստատել նոյն անտարազգիները: Փոքր աղջուկներին մեծ աղջուկներում խառնելու պատմական անհրաժեշտ օրէնքի մէջ «Մշակ» լրագիրը տեսնում է մի եղանակագործութիւն դէպի աղայի աղայութեան անհնազանդում, մինչև անգամ դրականապէս ճշուն մարդկային խելքէ: «Կորաւ լեզուն. — ասում է լրագիրը. — կորաւ և աղջուկները. մնաց միայն մի նշանաւոր թիւ մարդերի, որ առանց մայրենի լեզուի անընդունակ են մտաւոր գործունէութեան. . . Մտիպել ամենքին, սկսեալ քաղաքացուց, որ նուիրած է իւրեան գրականական, կամ ծառայական պարսպմունքին, մինչև խաղաղասէր երկրագործներին, սովորել լեզու, որ իւր պատմական յատկութիւններով, կարգակերպութեան մեջ և ոգով, օտար է նորանց, — նշանակում է ճշուն մարդկային խելքէ. . .

Մենք հեռու ենք, ի հարկէ, նորանից, որ մըտնենք բանակարութեան մէջ յիշեալ լրագրի հետ, և նորա դատողութիւնները, — որ արձակապէս են մի որոշակ կուսակցութեան, մի որոշակ ուղղութեան աւելի և աւելի յայտնուող տեղական բնակիչների մի քանի դասերի մէջ, — մենք բերեցինք այն մըտ-

ծոյ գործերը չէ կարելի քննել, ինչ մեր գործն է այդպիսի բաների վերայ խօսելը. . .

Մարդըրը լեզուին, երբոր մտեցան նորանց զընօր-դուռնայ անօրնըրը, և մի առաջին խայտաձայնով բացմութիւն, որք պար գալով, ուրախութիւն անկուով Մահտեսի — Հակոբ տունը նա նա — դուռն էին տանում Մէլքի տանից:

Խօսողները խառնուցան նոյն խմբին, և բողոքը դիմեցին դէպի Մահտեսի — Հակոբ տունը:

Նոյն աւուր գիշերը Մահտեսի — Հակոբ տունը լինէր բացմութիւնով: Այնտեղ հաւաքուած էին նորա բոլոր աղջականներն, բարեկամներն, ուսում, խմում և ուրախանում էին: Մի հոգի միայն արխտը էր այդ տան մէջ, դա էր օրիորդ Հովիտի մէջ: Նա միայնակ նստած էր մի փոքրիկ սենեակում և արտասուք հեղելով նման թափվում էր նորա գունամ թշերի վերայ:

Նորա մօտ ներս մտաւ Ջաւահիրը հինայի ամանը ձեռքում բռնած: Օրիորդը չուտով սրբեց արտասուքը:

— Աղջի, Հովիտիմէ, էլի ինչ ես ունեցիրդ կիտել էլ ինչ կայ: Հարցուց նա դառնալով դէպի աղջիկը:

— Ոչինչ, Ջաւահիր, մի քիչ քէփս լաւ չէ, գլուխս սրտուս է գալիս. . . տիրութեամբ պատասխանեց օրիորդը:

— Քո յաջն էլ տարբեր, քո սարսաղ գլխի հետ, քո զիւրը քո հարսանիքով ուրախանում են, դու ասում ես, քէփս լաւ չէ:

— Իս ինչ պնծ, որ չեմ կարող ուրախանալ. . .

քով, որ ցոյց տանք, թէ կովկասեան ուսումնարաններում տեղային լեզուների խնդիրը, չէ այնքան աննշան խնդիր, որ նորա վճիռը կախումն ունենար միայն այդ առարկաների ուսուցիչների գտնելու գոտարութիւնից:

Շատ զանազան ցեղեր և ազգեր բնակվում են կովկասում: Ամէն միւր այդ ազգերից, անասանան ճիւղաբերելով, խօսում է իւր առանձին բարբառով, լեզուով և ձևերով, որք շատ անգամ խնդարութեամբ որոշում են նորան միւս զրաջի ցեղերից: Յայց տանք ոչ բազմաթիւ ցեղերը խելագրների, թուշերի և փչաների, (միայն գումարելով 30,000), որք բնակվում են 3900, քառակուսի վերտի տարածութեան վերայ, մօտիկ միմիայն հետ հարևանութեան մէջ, Արագլի, Եօրի, Ալազանի և Արգունի գետերի սկիզբներում:

Այդ երկը աղջուկներին, ոչ միայն չունեն միմիայն հետ ոչինչ ընդհանուր, և ոչ թէ ամենին օտար են մէկ մէկու, բայց ամեն միւր նոյնպէս բաժանվում է առանձին, իւրեանց մէջ փակուած հասարակութիւններ, որք խօսում են միմիայնց տարբեր լեզուներով: Մի և նոյնը հանդիսանում են Չալանները, որք բաժանվում են բազմաթիւ մանր ցեղեր. Արարուլները, Ջէրախները, Քիտները, Փըլսո և այլն: Խմբերը, Վրացիները, Միջագետքի, Արխագետքի և այլն հասակում միմիայնց: Ուրեմն կովկասեան ուսումնարաններում տեղական լեզուների դասատուութեան խնդիրը պահանջում է ուսումնարաններում բազմաթիւ լեզուների, որք պատկանում են Ռուսաստանի այս եզրերում բնակեցող անհամար աղջիկին: Ինչ բանի կարող է արհեօք հասցնել ուսումնարանները լեզուների այս աղջիկը, որք չունեն ոչ իւրեանց գրութիւնը, և ոչ կրթութիւնը: Այս լեզուների ուսումնարան պահանջը չէր նաևստարով մինչև որոշակ անտիճան հեթանոսական հայաքի տարածվելուն, այն չբարտ հայաքի, որ տեղեկեցին այդ աղջիկը: Չը փոստեք այդ խիստ մանր աղջիկի մասին և դարձնեք մեր ուշադրութիւնը մի ուրիշ աւելի նշանաւոր, թէ քառակուսի, թէ կրօնականութեան կողմից, աղջի վերայ, որք մեծ մասը դաւանում է քրիստոնէութիւն: Մենք խօսում ենք Օսերի մասին, որք համարվում են մինչև 86 հազար, որոնցից մինչև 52 հազարը քրիստոնէայ են: Եւ ինչ:

Նոյն լեզուի ձևերի աղբարութիւնը, նոյնպէս մշակած հասկացողութեան չբարտութիւնը այնպիսի են, որ «կովկասում քրիստոնէութեան վերականգնման ընկերութեան» աշխատութիւնը տարածել Օսերի մէջ քրիստոնէական գաղափարները գրութեան միջոցով, հանդիպեալ անհայթիկ արդիւնքների խնդրեց նոյն լեզուի մէջ, որով փորձը Ալեքսանդր թարգմանելու անկարելի եղաւ, լեզուի ծայրայեղ չբարտութեան պատճառով:

Գտնալով դէպի աղջիկը, որք պահպանել են իւրեանց գրութիւնը, որպիսի են Հայերը և Վրացիք, մենք հանդիպում ենք մի և նոյն լեզուի չբարտութեանը, կատարեալ բացակայութեամբ այդ աղջիկի օր և իցէ կրթողական նշանակութեան: Ալեքսըրը լինէր առանձին ուշադրութիւն դարձնել «Մշակ» լրագրի ջանքերի վերայ, որ ձգտում է ապացուցանել ամբողջ աշխարհի կրթութեան համար Հայաստանի և Վրաստանի նշանակութիւնը,

Ջաւահիրը ուշադրութիւն չը դարձրուց նրա խօսքերին, բունց օրիորդի ձեռքիցը, ասաց մի փոքր պիտը ձայնով:

— Էլի ի՞նչ անեցիրդ մօտ ես էլի. . . շատ մի խօսի, վեր կայ, հինայ եմ բերել, վեր կայ ձեռքիդ ու մազերդ հինայ գնեմ:

Օրիորդը հրատարակեցաւ:

— Չէ, Ջաւահիր, թո՛ղ մնայ էս գիշեր, աղաչում եմ քեզ, թո՛ղ մնայ էս գիշեր: Ասաց նա տխուր ձայնով:

— Աղջի, դժուր էս, ինչ ես խօսում, խնամեց տնից բերած հինան է:

— Ինչ կուզի, թո՛ղ լինի, ես չեմ կարող. . .

— Գնում մօրդ ասեմ: Ապառնական կերպով խօսեց Ջաւահիրը:

— Չէ, Ջաւահիր, մի ասա, աղաչում եմ քեզ, թո՛ղ մնայ էս գիշեր:

Ջաւահիրը նկատելով, օրիորդի ողորմելի կերպարանը, խնայ նորա վերայ:

— Ինչքան աղջիկ, ասաց նա, ես քո դարըր իմանում եմ. . .

Եւ թողեց նորան միայնակ:

Ջաւահիրը խնայ մեծ անցել էր, երբ Մահտեսի — Հակոբ տնէն ուրախացող բազմութիւնը հեռացաւ: Ջրագիւղը հանգչիւն և մնացածները քուն մտան:

Իսկ Հովիտիմից վաղուց փախել էր գունը: Նա անհանդիստ մինչև սպասում էր իւր սենեակում, Յանակարծ, այնտեղ մտաւ նորա «եղբայրը», Ստեփանը:

որք «պատերազմում էին դարերի ընթացում ամէն աստաղդիմութիւն խեղդող մահմտական տարրի հետ»: Չը ճանկուով այդ մրցութիւնը, մինչև անգամ ընդունելով «Մանուկ Հայաստանի» գործիքի հայեցողական կէտը, մենք չենք կարող չառել թէ ամէն աղջ ունեցել է իւր փայլուն ժամանակը, բայց դարերը անցնում են, և պատմութեան անջնջելի օրէնքների գործութեամբ, ոմանք աղջիկից, թողնելով պատմական անպարէշը, տեղիք են տալիս միւսներին: Այդ իսկ պատմական անխախտելի անհրաժեշտութեան գործութեամբ, իւրեանց կազմուածքով փոքր աղջուկները, չը կարողանալով կատարելագործել իւրեանց բնական լեզուն, մինչև որ նա դառնար գործիք հանրամարդկային կրթութեան, ստիպուած են, ըստ բնածին ձգքման դէպի յառաջադիմութիւն, ընդունել աւելի կատարելագործուած գործիք, քան թէ իւրեանց սեպհական լեզուն: Չունենալով մայրենի կրթութեան գործիքը, «տեղական» աղջիկը ընդունում են այն աղջիկը, որի հետ նրանք պատմական անմիջական յարաբերութեան մէջ են: Այդ յարաբերութիւնը տանում է դէպի միաւորութիւն, բայց այդ միաւորութեան մէջ պարունակվում է նոյն խնդրական բախտաւորութիւնը:

Ամբողջ հարցը կայանում է միայն նորա մէջ, թէ որպէս պիտի կատարուի այդ միախառնութիւնը: Մենք հեռու ենք այն մտքից, որ ապացուցանենք հարկատուութիւնը այդ դէպքում որ և իցէ արհեստական և բռնաւորական միջոցների, որք հարկը թէ կը հասցնէին ցանկացած նպատակին: Այդ միախառնութիւնը յայտնուելով, որպէս ասեցինք, պատմական անհրաժեշտութեան գործութեամբ, որ ընդմիջում է կարելութիւնը գործիքաց դուրսութեան երկու աղջիկի մի միակտուր կազմակերպութեան մէջ, — կատարում է ինչն ըստ ինչան, աստիճանաբար: Բնական հոգը տիրապետող աղջիկ պիտի կայանայ միայն պետական լեզուի տարածելու փոքր աղջուկներին մէջ, որք մեկ են նորա կազմուածքում: Գործում է որպիսի մեծ տեղական լեզուների դերը անդրկովկասեան ուսումնարաններում: Այդ լեզուները միայն պէտք է ծառայեն որպէս գործիք կամ միջոց կովկասի նահանգում բնակուող աղջիկի համար: Բարձր կրթութիւնը ընդունելու, քաղաքական և հասարակական լրակատար իրաւունքին հասնելու:

Յայց տալ իսկ կովկասում տեղական լեզուների ուսումնարանները, որպէս նպատակ, որին պիտի ձգտի կովկասեան աղջակները, երեսում է, էլի քիչ ասելով, օտարութի: Աւելի օտարութի ևս կը լինէր ընել կառավարութեան վերայ հողաձութիւնը այդ լեզուների դաստուարութեան: Այդ կը նշանակի ընել նորա վերայ ջանք իւր սեպհական պետական կազմակերպութիւնը բաժան բաժան անկու: Եւ ինչու համար:

Կովկասի բնակիչ ժողովուրդը ամենին չէ պրտուում իւր աղջակական առանձնութիւնը: Մենք արդէն առիթ ունեցանք խօսել «ԳՕՅԵՑ» № 152) Հայոց մանուկ սերնդի ձգտման վերայ ուսուսաց լեզուն սովորելու, ձգտման, որ ամենազարգաւոր խառնվում է մեր այժմեան յայտնած կարծիքը: Այսպատու են դուրա համար միայն «Մշակ»

— Ընտանիքի, Հովիտիմէ, ժամանակը կորուցւեց, ընտանիքի գնամբ: Ասաց նա բռնակով քրոջ ձեռքից: Հովիտիմէն վերջին անգամ նայեց ծնողական տան վերայ և մի քանի կաթիլ արտասուք թափելէն յետոյ, երբոր հետ դուրս եկան տանից:

Այդ այն խորհրդական զիշերն էր, որ բանտի պահակարանը Եօստանից էր աղաչան Ալեքսանին: Նոյն հասան այն ամրոցին, որոյ անտերերկեայ խորհրդում փակուած էր օրիորդ Հովիտիմի անգունը զիշերների առարկան:

Նոյն անհուկեր սպասում էին նշանակել տեղում, երբ յայտնուեցաւ պահակարանը:

— Ուր է Ալեքսանը: Հարց արին Պորանից:

— Ան ասում են: Յայց տուց նա խաւարի մէջ:

Նոյն նշանակելն երկու մարդ, որք տանում էին մի բան:

Նոյն մօտ գնացին և տեսան մի դիակ արևնում շարժուած:

Օրիորդը հաւաչեց և ընկաւ դեմին. . .

***

Քանի օրից յետոյ, պատահաւած շրերը հարին, կիսանկարի և խառնուած մարդերով, մի աղջիկ վաղէր տալիս դաշտերում: Ստեփանը կամենում էր բռնել նորան և չէր կարողանում: Աղջիկը վաղցից և վաղցից, և վերջապէս ընկաւ մի թարմ հողաղաբարանի վերայ, ուր դրած էր անբախտ Ալեքսանի մարմինը:

Այդ աղջիկը դժբախտ Հովիտիմէն էր: Խըղձակին ցնորուած էր արդէն. . .

զարգացումը: Օրինակի համար, Սնդիպայից, որը կարողացան զանազան լեզուների խառնուրդից ստեղծել իւրեանց աւանձին բարբառը. նոցա բարբառի կարծութիւնը, նորա հնչումների տեսքը, միաձեւ, և խոսի նուազը բոլորովին համապատասխանում են նոցա բնականութեանը, և միայն այդ դէպքի շնորհիւ նորանց համար կարելի եղաւ ընդարձակ զարգացումը:

Սնդիպաւորին Էլզասում, ուր Ֆրանսիական և գերմանական տարերքը դեռ ևս կոպում են միմիանց հետ, և որտեղ առաջինը միշտ գտնւում է նոր այբուբեն բարձր դասերում, իսկ երկրորդը—ժողովրդի մէջ, չէ կարող ծագել ոչինչ լաւ, որովհետեւ մի տարրը բոլորովին ճշմունք է միւսին: Եւ այդ պիտի պայմաններն ներդրուած իւր կարծութեանակ զգալի են լինում: Գլխաւորապէս Վալտայի նահանգի բնակիչները խօսում են Գրանտիներէն, ստանում են Ֆրանսիական կրթութիւնը, —մի կտորով ուղիւ են Գրանտիացի լինել: Բայց, չը նայելով դորան, նոցա հասկանում են իրենք Գերմանացու կերպով, նոցա խելքի և մտքի դասաւորութիւնը գերմանական է, և իսկ այդ պատճառաւ նոցա չեն արգիւնաբերելու ոչինչ ինքնուրոյն, որովհետեւ նրանց լեզուն չէ համապատասխանում նոցա հոգեւոր պիտոյքներին:

Սուր պատճառաւ ամէնքը կը հասկանան, որպէս յիշարական կը լինէր մի ընդհանուր լեզու ամբողջ մարդկութեան համար: Նա չէր համապատասխանելու ոչ որի պիտոյքներին, և շուտով կենթարկուէր այնպիսի փոփոխութիւններին, որպէս նախկին լեզուն հնդկա—գերմանական ջեղի, այսինքն կը բաժանուէր անկախ լեզուների, որոնք միայն իւրեանց սկզբի մէջ կը յայտնէին իւրեանց ընդհանուր ծագումը:

Ահա, մի կողմից, ազգայնականութեան կռիւների և բարբառական պատմութեան փաստերը, իսկ միւս կողմից, մի կարգապահան այդ նիւ գիտականի կարծիքը այդ հարցի մասին:

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Շվեյցարիայի դասակարգական խորհրդի մէջ քանի մի անգամները ներկայացրին մի բողոք, որ ստորագրեցին կարլ-Ֆոլտ, Յիլզեր, Վիֆէլի և այլն: Բողոքը ապացուցանում էր Նէյտ և Վիլհելմ յաննիսը ընդդէմ հասարակական խղճմանը, որովհետեւ Նէյտ և Վիլհելմ յաննիսը քաղաքական էր և մինչև անգամ Պրուսիան հպատակելով հասարակական կարծիքին մերժեց Ռուսաստանի առաջարկութիւնը դաշն կապել քաղաքական յանցաւորներին միմասնց ապառ համար:

Անգլիական „Times“ լրագիրը ասում է, որ նախագահի ընտրութեան ժամանակ, Վիտցեայ նահանգներում կային անկարգութիւններ: Միւսուրի նահանգում աստիակապականները յաղթեցին 20,000 ձայնով բարձրագոյնը:

Անգլիայի, Իտալիայի, Իսպանիայի և Գերմանիայի դեսպանները արդէն շնորհաւորեցին պ. Գրանտին, նախագահի պաշտօնին կրկին ընտրութեան համար:

Բրիտանի մէջ հաւաքուեցաւ հոկտեմբերի 29 և 30 ին միջազգային ժողով այն ընկերութեան անդամների, որը նպատակ ունեն որ և է միջոցներով օգնութիւն հասցնել Ռուսաստանի հրէաների դառն վիճակին: Ժողովը գտնում է որ հրէաների հաւատարմութիւնը զիստուր պատճառներից մինը է քաղաքական կրակներից նոցա զուր լինելը:

„Daily-Telegraph“ լրագիրը ասում է որ նոյնիմանի 8 ին հաւաքուեցան Վերսայում արդաս առևտուրին համակրող ժողովի անդամները: Նոցա իրանց համաձայնութիւնը և համակրութիւնը յայտնեցին Քիլերի քաղաքականութեան եղանակին, և Անգլիայի նոս նորա կապիտալ առևտրական պայմանին: Ժողովի անդամներից յոյս ունեն, որ ժամանակով Քիլերը կը դառնայ կուսակից արդաս առևտուրի:

Ֆրանս. „Avenir National“ լրագիրը կար-

ծում է որ միադեմական լրագրութիւնը իզուր կրկնում է իւր երազական երկիրները հաւատարմութիւն չունեն դէպի Ֆրանսիայի հանրապետութիւնը: Իր խօսքերի ճշմարտութիւնը հաստատելու համար լրագիրը այն օրինակ է բերում որ այս օրերս Անգլիան և Պորտուգալիան դիմեցին Ֆրանսիայի նախագահին իրանց մէջ ծագած անբարեկամութեան մէջ միջնորդելու համար:

Միւսիսիսի համալսարանի լսողների թւում ընդունվեցաւ նորերում և մի ազգիկ, որ բնագրութեան է պարսպում և պարսպասպում է նուրբը իրան բժշկականութեանը:

ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ

Յայտնի գրողը Ֆրանսիայի Ռօշֆորը, որ փառիդեան վերջին ապստամբութեան մէջ խառն լինելու համար դատապարտուած էր բանտարկութեան, այս օրերումս բերուեցաւ Վերսայում, որ նա կարողանայ պահուել իւր նախկին սիրուելոյ հետ, որին նա լքել էր արդէն տասն տարի յառաջ, և որից ունէր երկխոյք: Պատկի խորհուրդը կատարուելէն յետոյ, որի նպատակն էր երկխոյքը օրէնքով հարազատել, նա կրկին տարուեցաւ իւր կալանաւորութեան տեղը:

Ամերիկայի մի անկիւնում կայ մի համայնք, որ հինարկուած է մի գրաչարի ջանքով: Այդ եղբայրութեան գլխաւոր հիմնադրները սքաւ են—ամէն միւր ամէնքի համար, և ամէնքը ամէն միւր համար համաձայն ամէն միւրի զօրութեանը և ընդունակութեանը: Երկխոյքը կրթութիւնը հասարակութեան ծախսով: Ընդհանուր սեպականութիւն, ընկերական աշխատանք և այլն: Նոցա ունեն մի սովորութիւն, որ կոչուած է „տղաւ քննութիւն“: Նոցանից ամէն միւր իրաւունք ունի իւր ընկերի բարոյական անպակասութիւնների մասին յայտնել համայնքի ժողովին: Նկատողութիւնները, պէտք է ընդունվին առանց բարկանայու և հանդուրժեամբ:

Եւրոպ. Մի. լրագրում կարդում ենք յետագայ ծագրական տողերը. „Շուտով մենք կը լսենք այստեղ նահանգական դատարանում քննութիւն մի հետաքրքրիչ գործի: Գրատուութեան կանոնների ընդդէմ գործող մարտն: „Կովկաս“ լրագրի մի համարի նոս տարածուեցաւ փոքրիկ տետրակ, որ ունէր երկար և խորհմաստ վերնագիր՝ „о существе національной независимости и объ. образовательномъ значеніи крутицъ народныхъ едипицъ“: Այդ տետրակը լոյս տեսաւ առանց ջեմ-զորի քննադատութեան, առանց հեղինակի անունան, առանց տպարանի, առանց տարեթիւի և քաղաքի անունը նշանակելու: Բոլոր այդ հանգամանքները ստիժ եղան դատ սինել տետրակի հեղինակի և „Կովկաս“ լրագրի խմբագրի դէմ“:

Ղուբայից գրում են մի անգամ 3-ից-երկու օր է լոյրեան մտել է մեր քաղաքը և երկու օրուայ միջոցում մտել են տասն հողի:

Մի Բերլինցի բժիշկ ուշադրութիւն է դարձնում այն իրողութեան վերայ, որ կեղտոտ և իւրոտ թղթադրանները, որը չբնում են ժողովրդի մէջ, ծառայում են որպէս միւր այն վտանգաւոր միջոցներից, դիւրողական հիւանդութիւնները տարածելու: Նոցա կարծիքով թղթադրամի միջոցով կատարուած է շատ անգամ անբարեպաշտելի փոխանցումն մի հիւանդութեան մի երկրից դէպի միւսը:

Մի անգլիական պատերազմական նաւ բռնեց Պարսից ծովի ծոցում մի նաւ լինն ստրուկներով: Երեւոյ որ նոցա մեծ մասը հիւանդ էին ծաղիկով: Սկզբում, երբ երեւցաւ այդ հիւանդութիւնը սարկավաճանները վախենալով, որ հիւանդութիւնը չը տարածուի, օրը մինչև 40 հողի ձգում էին հիւանդներից ծովի մէջ: Երբ Անգլիայից բռնեցին նաւը, նորա վերայ մեղացել էին միայն 169 հողի, նոցա մէջ կային և երկխոյք դեռ երեք տարեկանի չը հասած, որոց մէջ շատ ծնունդ էին մըտրակներով:

Շնորհաւորում ենք պ. Մենթերիմ Արծրունցին, որ նա սկսում է չորսիւրի առաջարկութիւններ անել գրականութեան մէջ: Մերոյ վերջին համարում նոցա տպուած նկատողութիւնը, ցոյց է առելիս, որ նա կարող է կարճ գրել:

Մի անգլիական պատերազմական նաւ բռնեց Պարսից ծովի ծոցում մի նաւ լինն ստրուկներով: Երեւոյ որ նոցա մեծ մասը հիւանդ էին ծաղիկով: Սկզբում, երբ երեւցաւ այդ հիւանդութիւնը սարկավաճանները վախենալով, որ հիւանդութիւնը չը տարածուի, օրը մինչև 40 հողի ձգում էին հիւանդներից ծովի մէջ: Երբ Անգլիայից բռնեցին նաւը, նորա վերայ մեղացել էին միայն 169 հողի, նոցա մէջ կային և երկխոյք դեռ երեք տարեկանի չը հասած, որոց մէջ շատ ծնունդ էին մըտրակներով:

Շնորհաւորում ենք պ. Մենթերիմ Արծրունցին, որ նա սկսում է չորսիւրի առաջարկութիւններ անել գրականութեան մէջ: Մերոյ վերջին համարում նոցա տպուած նկատողութիւնը, ցոյց է առելիս, որ նա կարող է կարճ գրել:

ԹԻՖԼԻՑԻ ՓՕՍՏՆ

Ռուսաստան, Արտաստան ամեն օր

ԵՐԿՈՒՇԱՐԹԻ. Բուժայիս, Կարբանդ և Երևան-գաւառը:

ԵՐԵՎԱՆԻ. Բագու, Գանդա, Շուշի, Շամախի:

ԶՈՐԵՎՈՒՄ. Բուժայիս, Երևան, Ախալցխա Կարբանդ:

ՀԻՆԿԱՅԹԻ

ՈՒՐԱՅԹ. Բուժայիս, Երևան, Ախալցխա Զաքաթալ, Նուխի:

ՇԱՐԱՅԹ. Բագու, Կարբանդ, Գանդա:

ԱՌՆԵՏՐԱՊԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱ ԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՕՍՎԱՍԵՒ ՎԱՃԱՌԱՆՈՑ

(Նոյեմբերի 3-ին)

Առաջին ներքին 5% փոխառութեան տոմսակ 150%
Երկրորդ 147%
5% Բանկի շրջանի տոմսակի 1 շրջանի 94
" " " 2 շրջանի 93%
" " " 3 շրջանի 93%

ԹԻՖԼԻՑԻ ՎԱՃԱՌԱՆՈՑ

(Նոյեմբերի 15-ին)

ՈՍԿԻՆ, (պորտուգալերակ) . . . 6 18 4
ՓՈՒՆԱԿԱՎԱՅԻՐ (բարաթ) Պոյս.
Վճարիվը (լիւր Օսմանեան) . . . 6 20
ՐԱՄԲԱԿԸ Երևանում . . . 5
" Ամերիկայի սերմից . . . 7 50
ՊՂՊԵՂԸ . . . 12
ԵՐԿԱՅԹ . . . 3 50

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ե Ր

Մեր այս տարի հրատարակած „կանոնաւոր և վայելուչ գրութեան պատմութիւնը ու տեսութիւնը“ գրքի 257 և 258 էջերին, մինչև այս տարիի վերջը պատրաստի լինելու „կանոնաւոր և վայելուչ գրութեան օրինակների և վարժութիւնների“ գիրքը սխալ է տպած, վասն որոյ սոյն յայտարարութեամբ յայտնում ենք, որ:

Հայկական կանոնաւոր և վայելուչ գրութիւն օրինակներ, սև մեկանով տպած, պատկերազարդ, 4 ծալ, 5 1/2 թերթ, էջ 24, ամեն մի օրինակի գինը...	Իսկական գինը.	Սխալ տպած գինը.
60 կոպ.	60 կոպ.	50 կոպ.
Գունայտ մեյանով տպած վարժութիւններ:		
№ 1, սկզբնական խաղեր կամ տառերի տարերքը, 4 ծալ, 4 երես, հարիւր օրինակը — —	2 րուբլի	1 րուբ.
№ 2, այբբենը և բառեր մեծաձև, 4 ծալ, 3 թերթ, 24 երես, հարիւր օրինակը — —	12 րուբլի	6 րուբ.
№ 3, գլխազերքը մեծ և միջին ձև, 4 ծալ, 4 երես, հարիւր օրինակը — — —	2 րուբլի	1 րուբ.
№ 4, այբբենը և բառեր միջին ձևի մեծութեան 4 ծալ, 8 երես, հարիւր օրինակը — — —	4 րուբլի	2 րուբ.
№ 5, առանձին պարբերութիւններ, փոքրիկ հատուածներ մանր տառերով և թուանշաններ, 4 ծալ, 4 երես, հարիւրը — — —	2 րուբլի	1 րուբ.

Սոյն իսկական գինը նշանակած են նոյն իսկ ամեն մի վարժութեան օրինակների վերայ:

Տպագրութիւնը վերջանալուց յետոյ Մերոյ և Մշակի միջնորդութեամբ կը յայտնուի Բուսով ենք որ Դեկտեմբերի սկզբին Պետերբուրգ և Կ. Պոլսի լինի, իսկ Դեկտեմբերի վերջին կամ 1873 թ. յունվարին թիֆլիս:

Նշեն „Գրութեան“ ձանապարհի ծախքը Պետերբուրգէն, Կ. Պոլսէն և Թիֆլիսէն միւս քաղաքներն առաքելը գնողները վերայ է:

Վերջինից „Գրութեան“ տպագրութիւններից միանգամից հարիւր րուբլու և աւելի գնողը ամեն մի հարիւր րուբլու վաճառի տեղ կ'ստանայ, իբրև զեջուան, հարիւր քսան և հինգ րուբլու նիւթ:

Միւս մեր տպագրութիւնների գինը մնում է անփոփոխ, ինչպէս որ վերջինից „կանոնաւոր և վայելուչ գրութեան պատմութիւնը ու տեսութիւնը“ գրքի 255, 256 էջերին և 258 երեսի վերջին նշանակած է, սակ է թէ. Հայկական Գնարի, Լաբուրէի, Կանոնաւոր և վայելուչ գրութեան պատմութեան ու տեսութեանը և Հաս յերէն կանոնաւոր ու վայելուչ գրութեան տողացանցերի գինը մնում են անփոփոխ:

Որովհետեւ ես դիտաւորութիւն ունիմ խմբագրել մի այնպիսի Երգարան, որի մէջ բովանդակուելին այժմեան երգող և ժողովրդի սիրած ազգային և տեղական երգերը, վասն որոյ ԵՏԱ մեծ յուսով հրահրում եմ Ձեզ որ նպատէք իմ ձեռնարկութեանը, ուղարկելով ինձ ում և իցէ աշխատասիրած երգերից, որոնք չեն տպագրուած; իսկ ուղարկած եր-

ՄՕՍ . . . . . 12 „ 50 „

ՔԱՄԱՐՈՒ Տրապիզոնի . . . . . 13 „ — „

ՇԱՔԱՐԸ Ռսի (Բրոցկու) . . . . . 8 „ 60 „

„ „ միւս տեսակը . . . . . 8 „ 50 „

„ „ զաղարանիցու տրանցիլը . . . . . 5 „ 70 „

մարտը վճարած ; . . . . . 8 „ 70 „

ՇԱՔԱՐԱՒԱՅԸ Ռսի . . . . . 7 „ 50 „

ԲՈՒՐԳԸ Թուշի . . . . . 9 „ 80 „

„ թարեքամի . . . . . 6 „ 50 „

ՂԱՉՎԱ Լիվանի լաւը . . . . . 14 „ — „

„ Մարտիկիցի, ցածրը . . . . . չը կայ

„ Մօլո, շատ լաւը . . . . . 16 „ — „

ԱԼԻԲԸ Կրուպապոկայ Ռուսաստանի բերքը փութը . . . . . 3 „ 60 „

ԱԼԻԲԸ Կրուպապոկայ Ախալցի-ղանի տեղական ջաղացիկ (Գեանջայում) . . . . . № 1 փութ 3 „ 20 „

„ „ „ „ „ № 2 „ 2 „ 40 „

„ „ „ „ „ № 3 „ 2 „ 10 „

ԱԼԻԲԸ Գեանջու հասարակ . . . . . 4 „ 90 „

„ Շորպիակու . . . . . 4 „ 80 „

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՎԱՃԱՌԱՆՈՑ

(Նոյեմբերի 3-ին)

ԼՕՆԳՕՆ.—մի ուրբի ամէ 32% պէնս (խիսա-նակ 40 պէնս):

ՓԱՐԻՉ.—մի ուրբի ամէ 35% սանտիմ (փոխանակ 400 սանտիմ):

Առաջին ներքին 5% փոխառութեան տոմսակ 148
Երկրորդ 14